

Несмотря на то, что пословицы относят к фразеологическим выражениям, они всё-таки отличаются от фразеологизмов, и нам следует обратить внимание на ряд этих отличий:

1) пословица есть законченное предложение; в её основе лежит суждение, и её смысл может быть передан только предложением, а не одним словом или словосочетанием, как у фразеологизмов;

2) пословица может употребляться как в прямом, так и в переносном значении, а слова, из которых она состоит, имеют самостоятельное лексическое значение, в то время как фразеологизм этого лишён.

Несмотря на все различия между пословицами и фразеологизмами, есть полное право утверждать, что пословицы – фразеологизмы со структурой предложения [11], а некоторые фразеологизмы возникли на базе пословиц. Поэтому пословицы можно считать частью фразеологии, фразеологическими выражениями, фразеологизмами со структурой предложения.

Список использованных источников

1. Маслова, В. А. Лингвокультурология : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
2. Мезенцева, Е. С. Пословичный фонд языка как фрагмент языкового сознания этноса / Е. С. Мезенцева // Вестник КазНУ. Серия филологическая. – 2005. – № 2 (84). – С. 23–26.
3. Кунин, А. В. Курс фразеологии современного английского языка : уч. пос. для ин-тов и фак. иностр. яз. – 3-е изд., стереотип. / А. В. Кунин. – Дубна : Феникс+, 2005. – 488 с.
4. Пермяков, Г. Л. К вопросу о структуре паремииологического фонда / Г. Л. Пермяков // Типологические исследования по фольклору : сборник статей памяти В. Я. Проппа. – М. : Наука, 1975. – С. 247–275.
5. Жуков, А. В. К вопросу о существенных свойствах и систематической классификации фразеологизмов / А. В. Жуков, К. А. Жуков // Вестник Новгородского государственного университета. – 2006. – № 36. – С. 55–58.
6. Жигарина, Е. Е. Современное бытование пословиц и полифункциональность текстов : автореф. дис. ... канд. фил. Наук : 10.01.09 / Е. Е. Жигарина. – М., 2006. – 25 с.
7. Чистов, К. В. Специфика фольклора в аспекте теории информации / К. В. Чистов // Типологические исследования по фольклору : сборник статей памяти В. Я. Проппа. – М. : Наука, 1975. – С. 26–44.
8. Виноградов, В. В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке / В. В. Виноградов // Избранные труды. Лексикология и лексикография. – М. : Наука, 1977. – С. 140–161.
9. Шанский, Н. М. Фразеология современного русского языка : учебное пособие для вузов / Н. М. Шанский. – М. : Высшая школа, 1985. – 160 с.
10. Чернышёва, И. И. Фразеология современного немецкого языка / И. И. Чернышёва. – М. : Высшая школа, 1970. – 199 с.
11. Баранов, А. Н. Аспекты теории фразеологии / А. Н. Баранов, Д. О. Добровольский. – М. : Знак, 2008. – 656 с.

Proverbs take a special place in languages, but there is no consensus among the researchers about their linguistic status. The author of this article considers the characteristics of proverbs which were selected by the researchers and suggests referring the proverbs to the phraseological units and considering them as the phraseologism with the sentence structure.

Keywords: proverb, proverbial mentality, phraseologism, phraseological expressions.

УДК 81.161.2'373(477.46)

Н. Д. Коваленко

ФРАЗЕОЛОГІЯ ПОДІЛЛЯ В ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ПРАЦЯХ

В статті представлено огляд фразеологічних слів сучасної української діалектної мови. На прикладі матеріалів «Словарь подольских и смежных говоров» показано, що фразеологічній системі українських говорів притаманне варіювання лексических компонентів, збереження діалектних номінацій та граматических черт говорів.

Ключевые слова: фразеологический словарь, говор, фразема, диалектная речь.

Розуміння цінності українського діалектного мовлення у дослідженні історії української мови, пошуки універсальних критеріїв добору матеріалу та його систематизації, принципів тлумачення зумовили підготовку діалектологами різних словників, цінність яких з часом лише зростатиме. Завдання зі збереження автентичного мовлення українців, зокрема фразеологізмів, що мають здатність кодувати мовно-культурний світ етносу, реалізовано в численних монографіях, дисертаційних роботах, статтях сучасних дослідників. Цінний матеріал з фразеології слугуватиме не тільки для дослідження живої української мови, а й для зіставлення її говорів, виокремлення їх визначальних рис, з'ясування етимології сталих виразів тощо.

Укладання фразеологічних словників окремих ареалів залишається актуальним завданням української діалектології, та й інших слов'янських, з огляду на лінгвальні та позалінгвальні чинники змінності територіального мовлення, а також на особливості власне фразем: стійкість та відтворюваність разом із непередбачуваністю в розвитку значень, великі можливості варіативності та синонімії, вербалізацією експресії та емоційності та ін.

На сьогодні українська діалектна фразеографія презентована окремо виданими фразеологічними словниками, що презентують усі три наріччя української мови, зокрема: північне наріччя – Аркушин Г. Сказав, як два зв'язав. Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині (Люблін – Луцьк, 2003), Мацюк З. Із народу не викинеш: Діалектний словник фразеологізмів (Луцьк, 2006), Що сільце, то нове слівце (Луцьк, 2013), Добролюбова Г. Красне слово – як золотий ключ: Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій (Житомир, 2003), Фразеологічний словник говірок Житомирщини (Житомир, 2010); південно-східне наріччя – Ужченко Д. Словник жаргонних фразеологізмів Східної Слобожанщини. Матеріали (Луганськ, 2009); Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу (Луганськ, 2013), Чабаненко В. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини (Запоріжжя, 2001); південно-західне наріччя – Фразеологізми та паремії Чернівецьчини. Матеріали до словника / укладачі: Г. Кузь, Н. Руснак, М. Скаб, Л. Томусяк (Чернівці, 2017), Матіїв М. Словник стійких зворотів бойківських говірок (Київ – Сімферополь, 2014), Кірілкова Н. Матеріали до фразеологічного словника південноволинських говірок (Острог – Рівне, 2011), Кірілкова Н. Фразеологічний словник волинських говірок (Острог – Рівне, 2013), Коваленко Н. Слова з языка, як бджоли з вулика. Матеріали до словника народних порівнянь волинських і подільських говірок Хмельниччини (Кам'янець-Подільський, 2011), Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок (Кам'янець-Подільський, 2019).

Кожна з названих праць має свої завдання та принципи, особливості добирання матеріалу, але загалом подані фразеосистеми окремих говорів підтверджують багатство народного мовлення, національну самобутність мислення і сприйняття навколишнього світу, дотепність і самокритичність.

Отже, вищезгадані словники мають різні принципи укладання, все ж цінний і достовірний матеріал засвідчує багатство української фразеології, просторову поширеність одиниць, варіації компонентів-діалектизмів.

Предметом наших досліджень є подільські говірки, що, як відомо, мають елементи старожитності та архаїчності, вирізняються особливими регіональними рисами, але через своє ареальне поширення виявляють досить розгалужені взаємовпливи з іншими південно-західними та південно-східними говорами, тому в підготовці регіонального фразеологічного словника ми використали експедиційні матеріали суміжних з подільським ареалів.

У словнику «Слова з язика, як бджоли з вулика» [1] ми подали тільки народні порівняння (з варіантами), що активно побутують у сучасних подільських та суміжних волинських говірках Хмельниччини, за записами 1995–2010 рр. З'ясовано, що найуживанішими в усному мовленні є традиційні порівняння, у яких образними конкретизаторами є номінації явищ природи, тварин і рослин, побутові предмети, а кількісно переважають сполучникові порівняння, серед яких є порівняльні звороти (компоненти простого речення) та підрядні порівняльні речення.

Метою пропонованого «Фразеологічного словника подільських і суміжних говірок» [2] є фіксація всього розмаїття фраземного складу (загальноукраїнські та вузьколокальні) говірок з усіма наявними варіантами (фонетичними, морфологічними, лексичними), синонімічними рядами, полісемією. У праці подано близько 7500 фразем, зафіксованих у 516 населених пунктах Поділля, зокрема в селах східних районів Тернопільської області, південних районів Хмельницької області та Вінниччини, а також записи із територій суміжних говірок – західні райони Тернопільської області, північні Хмельницької, Чернівецька область.

Фразеологізми фіксувалися у безпосередньому спілкуванні з носіями говірок за спеціально складеною програмою, що передбачала відповіді на питання, пов'язані з діяльністю та поведінкою людини, з її фізичним життям, психічним станом, ставленням до навколишнього світу.

Реєстр словникових статей у словнику укладено за алфавітом буквених знаків заголовних слів – переважно іменникових компонентів фразем. Давні джерела з Поділля позначено спеціальною позначкою – *. Словникова стаття фразеологізму має таку будову: 1) реєстровий фразеологізм; 2) запис фразеологізму фонетичною транскрипцією; 3) тлумачення семантики; 4) у круглих дужках скорочена назва населеного пункту, де було зафіксовано фразему; 5) виявлені варіанти фразеологізму (фонетичні, морфологічні), подані через виділену скісну лінію.

У словникових статтях подано всі зафіксовані фонетичні чи морфологічні варіанти компонентів фразеологічних одиниць, що уможливило дослідження сучасних визначальних рис говірок на багатьох лінгвістичних рівнях; запис фонетичною транскрипцією усіх варіантів слугуватиме надійною базою для подальших описових досліджень діалектного мовлення названих ареалів, наприклад:

стояти, як дуб [сто'їати йак дуб] 'стояти непорушно' (См, Мшн) / **стуютти** ~ [сту'їати йак дуб] (Січ);

душа в н'яти втікля [ду'ша ў н'їати ўт'ік'ля] 'злякатися' (Бл, Км) / ~ **втікля** [ду'ша ў н'їати ўтик'ля] (Осл);

душою чути [ду'шойу / чути] 'передчувати' (Рмнк, Коз, Кшл, МлШк, Авр, Кадк, Жовт) / **душов** ~ [ду'шоў / чути] (Бл) / **душею** ~ [ду'шейу / чути] (Мк).

Варіанти фразем (чи окремих лексем) подано через виділену скісну лінію. Явище полісемії спостерігаємо переважно в дистантних говірках, тому кожне окреме значення позначається цифрою через крапку, наприклад:

товкти воду в ступі [тоўк'ти / воду ў с'туп'і] 1. 'зволікати' (Дер, Ктг). 2. 'виконувати марну роботу' (Кос);

навести вроки на кого [на'вести ў'роки] 1. 'наврочити' (Зел, См, Дун, Мк, ПО, Внк, МК, Плп, Жовт, Дер, Мк, Мшн, МлШк, Йсп, Мжгр, Жбч) / ~ **вроче** [на'вести ў'роче] (Корм) / ~ **врік** [на'вести ўр'ік] (Нів). 2. 'налякати' (Кад);

змотати вудки [змо'тати / вутки] 1. 'втєкти' (См). 2. 'піти' (Скл);

дати дуба [дату / дуба] 1. 'померти' (у всіх н. п.). 2. 'дуже змерзнути' (ПХ).

Переконані, що для діахронних досліджень цінними у словнику є подані фразеологізми, що були записані на території Поділля у ХІХ ст. і вміщені на сторінках багатьох лексикографічних праць минулих століть, зокрема: у збірці Матвія Номиса «Прислів'я, приказки, і таке інше» [3] знаходимо вирази з Подільської губернії; у «Словарі української

мови» Б. Грінченка [4] – чимало фразем із вказівкою конкретної території, де їх було зафіксовано (Подольская губерния, Каменецкий уезд, Брацлавский уезд, Уманский уезд). Важливий фразеологічний матеріал виокремлено з праці К. Шейковського “Быт подолян” [5], видрукуваній 1859 р., а також з рукопису А. Свидницького “Відьми, чарівниці й упирі, чи то ж примхи і примхливі оповідання люду українського” [6], вперше надрукований 1958 р., де яскраво відбито живе народне мовлення. Серед народних висловів, записаних І. Франком у різних говірках і вміщених у праці “Галицько-руські народні приповідки”, знаходимо зафіксовані на території Західного Поділля, зокрема в Борщівському, Гусятинському, Чортківському та Кам’янецькому повітах.

Отже, актуальним вважаємо укладання фразеологічного словника на основі текстів усного діалектного мовлення, де найповніше розкривається природа фразеологізмів.

Список використаних джерел

1. Коваленко, Н. Д. Слова з язика, як бджоли з вулика. Матеріали до словника народних порівнянь подільських і волинських говірок Хмельниччини / Н. Д. Коваленко. – Кам’янець-Подільський, 2010. – 150 с.
2. Коваленко, Н. Д. Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок / Н. Д. Коваленко. – Кам’янець-Подільський : ТОВ «Рута», 2019. – 412 с.
3. Приказки, прислів’я, і таке інше / уклад М. Номис. – Київ, 1993. – 768 с.
4. Грінченко, Б. Д. Словарь української мови / Б. Д. Грінченко. – Київ : Лексикон, 1996. –Т. 1–4.
5. Бытъ подолянъ издаваемый К. Шейковскимъ. – Киев, 1860. – Вып. 2. – Т. I.
6. Свидницький, А. П. Фольклорно-етнографічні нариси та статті // Роман. Оповідання. Нариси / А. П. Свидницький. – Київ : Наукова думка, 1985. – С. 406–512.
7. Галицько-руські народні приповідки / Зібрав, упорядкував і пояснив Іван Франко. – Львів, 1901–1910. – Т. 1–3.

The article gives an overview of phraseological dictionaries of modern Ukrainian dialect. On the example of the materials of “Phraseological Dictionary of Podillia and related dialects” it is shown that the phraseological system of Ukrainian dialects is characterized by variations of lexical components, preservation of dialect nominations and grammatical features of dialects.

Keywords: phraseological dictionary, dialect, phrase, dialect speech.

УДК 811.161.1’42:398.91

В. И. Коваль

ПАРЕМИЯ МЫШИ КОТА ПОГРЕБАЮТ: ПРОИСХОЖДЕНИЕ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ

Происхождение поговорки «Мыши кота погребают», имеющей значение ‘притворная печаль’, рассматривается с учетом символики одноименной лубочной картинке, опирающейся на общеевропейскую традицию и отражающей смеховую культуру России XVIII века. Приводятся примеры текстового воплощения ранее популярного фольклорного мотива.

Ключевые слова: лубочные картинки, кот, мыши, пародии, смеховая культура, функционирование поговорок.

Лубочная картинка «Мыши кота хоронят (погребают)», возникновение которой относят к началу XVIII века, была весьма популярным предметом интерьера, о чем можно судить по следующему фрагменту повести А. С. Пушкина «Капитанская дочка» (первое знакомство Гриневы с домом Мироновых): *Я вошел в чистенькую комнатку, убранную по-старинному.*